

Α.Τ.Ε.Ι. ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

ΜΑΘΗΜΑ: ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΥΦΑΣΜΑΤΟΣ ΙΙ (ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ)
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΔΡ. ΚΑΡΥΔΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ
ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΟ ΕΤΟΣ: 2014-2015

**ΘΕΜΑ: ΑΝΑΦΟΡΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΩΝ
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΑΝΤΙΜΗΝΣΙΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ**

ΦΟΙΤΗΤΕΣ:
ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ-ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ (306)
ΚΕΣΙΔΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ (410)

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ: 28.1.2015

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θερμές ευχαριστίες στον Εφημέριο του Ι. Ν. Παναγούλας Μπανάτου, για την παραχώρηση του υφασμάτινου αντικειμένου προς μελέτη και συντήρηση, τους καθηγητές δρ. Νικόλαο Σαρρή και Νικόλαο Σαλαμούρη για την καθοδήγηση και την φοιτήτρια Κατσιμάρδου Κωνσταντίνα για την πολύτιμη βοήθειά της.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 5
2. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ	σελ. 5
3. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ	σελ. 9
3.1 ΦΥΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	σελ. 10
3.2 ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΕΙΚΟΝΙΖΟΜΕΝΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ	σελ. 14
3.3 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΦΘΟΡΩΝ	σελ. 17
4. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ	σελ. 18
4.1 ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ	σελ. 18
4.2 ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ	σελ. 19
4.2.1 ΔΟΚΙΜΕΣ ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΥ	σελ. 19
4.2.2 ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ	σελ. 20
4.2.3 ΧΗΜΙΚΟΣ ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ	σελ. 21
4.2.4 ΕΠΙΠΕΔΟΠΟΙΗΣΗ	σελ. 22
5. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ	σελ. 23
6. ΕΚΘΕΣΗ & ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	σελ. 24
7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	σελ. 28
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	σελ. 29
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ. 32

«Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγίδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον· (6, 9)».¹

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο του εργαστηριακού μαθήματος «Συντήρηση Υφάσματος II», κατά το πρώτο εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2014-2015, παρουσιάστηκαν οι τρόποι καταγραφής φθορών και οι επεμβάσεις συντήρησης για την αποκατάσταση των υφασμάτων αντικειμένων. Στην συγκεκριμένη αναφορά παρατίθενται τα ιστορικά στοιχεία, η περιγραφή των φυσικών χαρακτηριστικών, η ερμηνευτική απόδοση των εικονιζόμενων παραστάσεων, η περιγραφή φθορών και οι διάφορες μέθοδοι καταγραφής, οι εργασίες και οι προτάσεις συντήρησης καθώς και οι τρόποι αποθήκευσης και έκθεσης ενός αντιμηνσίου των αρχών του 20^{ου} αιώνα (Εικόνα 1).



Εικόνα 1. Αντιμίνσιο αρχών 20ου αι. από τον Ι. Ν. Παναγούλας Μπανάτου, Ζάκυνθος (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

2. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ

Όπως αναφέρθηκε, η παρούσα εργασία, αφορά ένα αντιμίνσιο. Αντιμίνσιο ορίζεται «ύφασμα που χρησιμοποιείται ως φορητό θυσιαστήριο και αναπληρώνει την Αγία Τράπεζα (πρόθεση αντί+ λατινικό mensa²), για την τέλεση της θείας λειτουργίας, σε μέρη όπου λείπει εντελώς η Αγ. Τράπεζα (πλοίο, ύπαιθρος κ.λ.π.) ή υπάρχει αλλά είναι ακαθιέρωτη (παρεκκλήσιο, ερημητήριο κ.λ.π.)»³. Τα στοιχεία της πρώτης εμφάνισης του αντιμηνσίου εμφανίζονται την εποχή της Εικονομαχίας, όταν οι Ορθόδοξοι διώχθηκαν από τους ναούς και δεν είχαν που να

¹ Στίχος 9 από την Αποκάλυψη του Ιωάννη, «Ιεροτελεστικόν», σελ. 22

² Mensa= τράπεζα

³ «Θησαυροί του Αγίου Όρους», 1997:639

λειτουργούνται. Αναγκαστικά οι λειτουργίες γίνονταν σε σπίτια ή στην ύπαιθρο. Η συνήθης εικονογράφηση των αντιμηνσίων περιλαμβάνει στο κέντρο είτε την παράσταση της Άκρας Ταπείνωσης (Εικόνα 2) είτε την παράσταση του επιταφίου θρήνου, με το σώμα του νεκρού Χριστού και στις δύο περιπτώσεις να δεσπόζει (Εικόνα 3).

Όπως μαρτυρά η βιβλιογραφία, από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, λόγω της εξέλιξης της τεχνολογίας και των νέων υλικών «δημιουργήθηκε από τα μέσα του 18ου αιώνα ένας νέος πλούσιος εικονογραφικός κόσμος γύρω από την διακόσμηση του αντιμηνσίου. Η κεντρική παράσταση του θρήνου, που εμφανίζεται στα αντιμηνσια από τις αρχές του 18ου αιώνα, αρχίζει με την πάροδο του χρόνου να περιορίζεται, όπως εδώ, στο μέσον, ενώ προστίθενται και άλλες παραστάσεις από την ζωή του Χριστού. Τα δευτερεύοντα αυτά εικονογραφικά στοιχεία δημιουργούν ένα σχετικά ευρύ πλαίσιο που περιβάλλει το κεντρικό θέμα του «Επιταφίου Θρήνου». Εκτός από τις μορφές των τεσσάρων ευαγγελιστών, που εικονίζονται μαζί με τα αποκαλυπτικά τους σύμβολα μέσα σε κυκλικά μετάλλια πλαισιωμένα με ροκοκό στολίδια στις γωνίες του αμφίου, επάνω στο μέσον εικονίζεται η αγία Τριάς, δεξιά η Αποκαθήλωση και αριστερά η Ανάσταση (Εικόνα 4). Η διάταξη αυτή συναντάται σε αρκετά αντιμηνσια από τα μέσα του 18ου αιώνα»⁴. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί η ύπαρξη λειψάνων, που έχουν εγκιβωτιστεί συχνά στο κέντρο, ανάμεσα στο ύφασμα του αντιμηνσίου και την φόδρα του μέσα σε ειδική θήκη τη λεγόμενη «φυτόν»⁵. Με τον ίδιο τρόπο Λείψανα εναποθέτονται και στους εγκαινιασμούς των εκκλησιών στις Αγίες Τράπεζες⁶

Περιμετρικά υπάρχει συνήθως η επιγραφή «ΘΥΣΙΑΣΤΗΡΙΟΝ ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΑΓΙΑΣΘΕΝ ΕΙΣ ΤΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΝ ΕΠ' ΑΥΤΟΥ ΤΗΝ ΘΕΙΑΝ ΚΑΙ ΙΕΡΑΝ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΝ ΕΝ ΠΑΝΤΙ ΤΟΠΩ ΤΗΣ ΔΕΣΠΟΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ» και δηλώνεται με αυτό τον τρόπο η χρήση του και ο συμβολισμός του.



Εικόνα 2. Αντιμηνσίο με την παράσταση της Άκρας Ταπείνωσης, 1717, Σκευοφυλάκιο Μονής Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος, ζωγραφισμένο σε λινό ύφασμα, 45 x 58,5 εκ. (πηγή: «Θησαυροί του Αγίου Όρους», 1997).

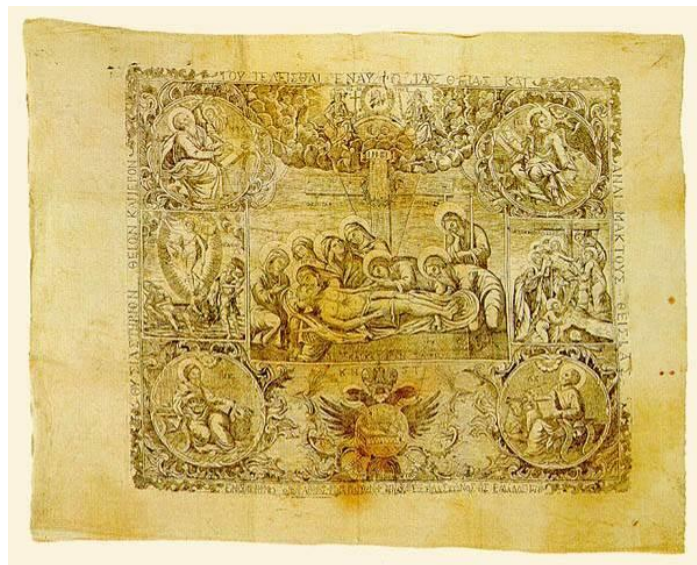
⁴ «Θησαυροί του Αγίου Όρους», 1997: σελ. 426

⁵ π. Πυτιρίνης Χρ., [ανάκτηση: 28.1.2015]

⁶ «Ιεροτελεστικόν», Ο.Π.



Εικόνα 3. Αντιμήνσιο με την παράσταση του Επιταφίου Θρήνου, έτος 1775, Κελί Μεγάλης Παναγίας - Μονή Κουτλουμουσίου, Άγιον Όρος, ζωγραφισμένο σε λινό ύφασμα, 46,5 x 55,5 εκ. (πηγή: «Θησαυροί του Αγίου Όρους», 1997).



Εικόνα 4. Αντιμήνσιο με κεντρική σκηνή την παράσταση του Επιταφίου και γύρω της την Αποκαθήλωση, την Ανάσταση, του Ευαγγελιστές κ.α., έτος 1780, Σκευοφυλάκιο Μονής Σίμωνος Πέτρας, Άγιον Όρος, χαράκτης: Παρθένιος μοναχός εξ Ελασσώνος, χαλκογραφία τυπωμένη σε λινό ύφασμα, 58,5 x 72,5 εκ. (πηγή: «Θησαυροί του Αγίου Όρους», 1997).

Το συγκεκριμένο αντιμήνσιο (αριθμός εισαγωγής: Υ117) χρονολογείται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και παραχωρήθηκε από τον *I. Ν. Παναγούλας Μπανάτου*⁷, στη Ζάκυνθο. Φέρει επιγραφή⁸ που δηλώνει ότι φιλοτεχνήθηκε από τον ιχνογράφο *Γεώργιο Π. Στεφανόπουλο*⁹, στην Αθήνα την 26^η Φεβρουαρίου του 19(0)8. Καθιερώθηκε από τον *Μητροπολίτη Αθηνών κ.κ. Θεόκλητο (1848-1930)*¹⁰ (Εικόνα 1 και 5).



Εικόνα 5. Η πίσω όψη του αντιμήνσιου όπου διακρίνεται και η γαλάζια φόδρα (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

⁷ Κονόμος Ντ., 1979, σελ.79

⁸ Βλ. παρακάτω, Κεφ. 3.2

⁹ Ιεροδιάκονος, Ιχνογράφος-Καλλιγράφος (ο συγκεκριμένος τεχνίτης δεν αναφέρεται σε βιβλιογραφία).

¹⁰ «Γεννήθηκε στην Τρίπολη και έγινε δόκιμος μοναχός στη Μονή Γοργοπηκούου Μαντινείας. Σπούδασε στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετά την αποφοίτησή του χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος, ενώ διορίστηκε διευθυντής της Ιερατικής Σχολής Τριπόλεως. Το 1892 εξελέγη Επίσκοπος Μονεμβασίας και Σπάρτης και το 1902, έπειτα από την παραίτηση του Προκοπίου Β΄, εξελέγη Μητροπολίτης Αθηνών. Στην έξαρση του Εθνικού Διχασμού, αμέσως μετά τα «Νοεμβριανά» του 1916, ανέχθηκε την επιβολή αναθέματος κατά του Ελ. Βενιζέλου (στην περιοχή όπου αργότερα κτίστηκε ο ναός του Αγίου Ελευθερίου Γκύζη). Μετά την επάνοδο στην εξουσία του Βενιζέλου, καθαιρέθηκε για την πράξη αυτή και αντικαταστάθηκε από τον Μελέτιο Μεταξάκη, μέχρι τότε Μητροπολίτη Κιτίου. Μετά τις εκλογές Νοεμβρίου 1920 αποκαταστάθηκε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, ενώ ο Μελέτιος είχε ήδη απομακρυνθεί και επέτυχε λίγο αργότερα να εκλεγεί Οικουμενικός Πατριάρχης. Μετά την Επανάσταση του 1922 εκθρονίσθηκε και πάλι με απόφαση Μείζονος Συνόδου, που του αναγνώρισε τον βαθμό και τον τίτλο, αλλά χωρίς την έδρα του, ακυρώνοντας την ποινή της καθάρσεως του 1917. Από τότε αποσύρθηκε στη Μονή Ασωμάτων Πετράκη» (www.bioarchive.blogspot.com).

3. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ

3.1 Φυσικά Χαρακτηριστικά

Ακολουθεί η περιγραφή των φυσικών χαρακτηριστικών του αντικειμένου, ώστε να δοθεί μια εικόνα της κατασκευής του. Οι μέγιστες διαστάσεις είναι μήκους 79,4 εκ. και πλάτους 62,3 εκ. Το βασικό υλικό κατασκευής του είναι σύγχρονο βιομηχανικό ύφασμα και έχει χρησιμοποιηθεί σύγχρονο συνθετικό μελάνι για την υλοποίηση των παραστάσεων που φέρει. Έχει φοδραριστεί μεταγενέστερα με λινό ύφασμα γαλάζιου χρώματος (Εικόνα 1 και 5) – τα όρια του αντιμηνσίου δεν φτάνουν σε όλο το βάθος της ταινίας που το περιβάλλει. Αυτό παρατηρείται από την τσάκιση που δημιουργείται κάτω από την περιμετρική ταινία της φόδρας, η οποία έχει ραφτεί πρόχειρα με διαφορετικές μεθόδους και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους (η πάνω πλευρά είναι χειροποίητη-αρχική ραφή, οι υπόλοιπες είναι νεότερες από μηχανή γαζώματος). Είναι ένα κοινό φαινόμενο που συναντιέται και σε άλλα αντιμηνσια για να προστατευτεί το ύφασμα από την συχνή χρήση. Ήταν δύσκολη η ταυτοποίηση του τρόπου εκτύπωσης του συγκεκριμένου αντιμηνσίου. Σύμφωνα με την προτεινόμενη βιβλιογραφία φαίνεται να ταιριάζει περισσότερο η μέθοδος της χαλκογραφίας¹¹ (Εικόνα 6).



Εικόνα 6 Η ορειχάλκινη μήτρα και το αποτέλεσμα της εκτύπωσης του σχεδίου σε ύφασμα (χαλκογραφία επεξεργασία φοιτητών), αριστερά: Ορειχάλκινη πλάκα αντιμηνσίου, 1842, Βιβλιοθήκη Μονής Χιλανδαρίου, χαρακτήης: Ιγνάτιος Ιερομόναχος, 43 x 53 εκ. (πλάκας) 41,5 x 50,5 εκ. (θέματος) και δεξιά: Τυπωμένο αντιμηνσίο, 1842, Σκευοφυλάκιο Μονής Σίμωνος Πέτρας, χαλκογραφία τυπωμένη σε ύφασμα, 55 x 64,5 εκ., Καρυές Αγίου Όρους (πηγή: «Θησαυροί του Αγίου Όρους», 1997).

¹¹ Μέθοδος κατά την οποία μια μεταλλική πλάκα χαράζεται είτε με χημικά είτε με εργαλεία, περνιέται με μελάνι και σε πρέσα αποτυπώνει το αρνητικό της μήτρας πάνω σε ύφασμα ή χαρτί (<http://www.annitsakis.info>).

3.2 Ερμηνευτική απόδοση εικονιζόμενων παραστάσεων

Το αντιμήνσιο αυτό παραπέμπει σε «αγιορείτικο τύπου»^{12 13} γιατί έχει μια κεντρική σκηνή και γύρω της εκτυλίσσονται και άλλες (Εικόνα 7). Κύρια παράσταση του αντιμνησίου είναι η σκηνή του Επιταφίου (Εικόνα 8). Εικονίζεται ο νεκρός Χριστός στο κέντρο και η Παναγία να αγκαλιάζει την κεφαλή του Χριστού, με έκφραση έντονης οδύνης. Τη θλιμμένη μορφή της Παναγίας πλαισιώνουν δύο ομάδες. Στα αριστερά της, οι τρεις μαθητές του Χριστού Ιωάννης, Νικόδημος και Ιωσήφ ο από Αριμαθαίας. Ο Ιωάννης τον προσκυνά. Πίσω από τον Ιωάννη, ο Νικόδημος δεν μπορεί να πιστέψει το χαμό του Κυρίου του και θρηνεί. Ο Ιωσήφ στέκεται όρθιος στην άκρη της παράστασης συντετριμμένος. Η δεύτερη ομάδα πίσω από την Παναγία είναι οι τέσσερις μυροφόρες. Από τα αριστερά η Μαρία η Μαγδαληνή, γονατισμένη στο έδαφος, συμεριζόμενη τον πόνο της Παναγίας. Με βλέμμα προς τα κάτω, εικονίζονται δύο από τις μυροφόρους πίσω από την Παναγία. Η τέταρτη, δίπλα, στρέφεται με απόγνωση προς τον ουρανό, μοιρολογώντας σπαρακτικά. Πίσω από την σκηνή αυτή βρίσκεται ο σταυρός του Χριστού με το ακάνθινο στεφάνι.



1. Επιτάφιος Θρήνος
2. Αγία Τριάδα με αγγέλους
3. Επιγραφή «Θυσασιτήριον Θείων...»
4. Αποκαθήλωση
5. Ανάσταση
6. Πανάγιος Τάφος
7. Σύνεργα του Πάθους
8. Ευαγγελιστής Ιωάννης
9. Ευαγγελιστής Ματθαίος
10. Ευαγγελιστής Λουκάς
11. Ευαγγελιστής Μάρκος
12. Μοτίβο αμπέλου
13. Επιγραφή καθιέρωσης
14. Επιγραφή Μητροπολίτη
15. Επιγραφή Καλλιτέχνη

Εικόνα 7. Σχεδιάγραμμα με τα θέματα των παραστάσεων του αντιμνησίου (Καποδίστριας, Κεσίδης).



Εικόνα 8. Ο Επιτάφιος Θρήνος, το κεντρικό θέμα του αντιμνησίου (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

¹² «Θησαυροί του Αγίου Όρους», σελ. 426

¹³ «Δημιουργός της νέας εικονογραφικής παραλλαγής φέρεται ο μοναχός Θεόφιλος Κερκυραίος (1826), Ο. Π.

Στην κορυφή του αντιμηνσίου εικονίζεται η Αγία Τριάδα, με τον Πατέρα (Θεό), τον Υιό (Χριστό) και το Άγιο Πνεύμα ένθρονοι και γύρω τους Χερουβίμ. Αριστερά και δεξιά τους βρίσκονται δύο ομάδες αγγέλων, που στέκονται σε σύννεφα. Από κάτω τους βρίσκεται η επιγραφή «ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ Ο ΔΗΜΟΣ / ΟΡΩΝ ΣΕ ΕΝ ΝΕΚΡΟΙΣ ΛΟΓΙΣΘΕΝΤΑ Οι δύο τελευταίες παραστάσεις συνδέονται με την επιγραφή που ξεκινάει στο πάνω μέρος και καταλήγει στο κάτω «Από πάνω τους βρίσκεται η επιγραφή «ΑΝΩ ΣΕ ΕΝ ΘΡΟΝΩ / ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΕΝ ΤΑΦΩ,» (Εικόνα 9)».

Κάτω από την βασική παράσταση του Επιταφίου, στο κέντρο παρουσιάζεται ο Πανάγιος Τάφος με την επιγραφή «ΤΟ ΚΟΥΒΟΥΚΛΕΙΟΝ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓ. ΤΑΦΟΥ». Γύρω του εικονίζονται τα σύνεργα του πάθους και του μαρτυρίου. Στα δεξιά είναι η σκάλα του σταυρού, η λόγχη, ο σπόγγος, τα καρφιά, τα χρήματα που παριστάνουν τα τριάντα αργύρια, το καλάμι και η χλαμύδα και τα ρούχα του Ιησού εκ του «διεμερίσαντο τα ιμάτιά μου εαυτοίς». Αριστερά βρίσκονται τα μαστίγια, το δισκοπότηρο (αναφορά στον Μυστικό Δείπνο), ο κόκορας από το «και πριν αλέκτωρ λαλήσει τρις», το ξίφος εκ του «μάχαιραν έδωκας μάχαιραν θα λάβεις», τον στύλο του μαρτυρίου κ.α.



Εικόνα 9. Η άνω και κάτω ζώνη του αντιμηνσίου, που απεικονίζονται η Αγία Τριάδα επάνω και ο Πανάγιος τάφος με τα σύνεργα του πάθους κάτω (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

Στα δεξιά φαίνεται η σκηνή της αποκαθλώσεως με τα πρόσωπα που αναφέρθηκαν και στην σκηνή του επιταφίου, να προσπαθούν να κατεβάσουν τον Χριστό από τον Σταυρό. Φέρει επιγραφή «Η ΑΠΟΚΑΘΗΛΩΣΗ» (Εικόνα 10). Από την άλλη πλευρά και σε ίδιο μέγεθος βρίσκεται η σκηνή της Ανάστασης. Ο Χριστός υψώνεται πάνω από τον τάφο με τους στρατιώτες να τρομάζουν και τον άγγελο να σηκώνει την ταφόπλακα. Φέρει και αυτή η εικόνα με τη σειρά της την επιγραφή «Η ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ» (Εικόνα 11).



**Εικόνα 10. Αριστερά η Αποκαθήλωση,
Εικόνα 11. Δεξιά η Ανάσταση (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).**

Επίσης στις τέσσερις γωνίες βρίσκονται τέσσερα μετάλλια που μέσα τους βρίσκονται οι τέσσερις Ευαγγελιστές, ο καθένας με το σύμβολό του (ο Ιωάννης με τον αετό, ο Ματθαίος με τον Άγγελο, ο Λουκάς με τον ταύρο και ο Μάρκος με το λιοντάρι) (Εικόνα 12).



Εικόνα 12. Οι τέσσερις Ευαγγελιστές, πάνω ο Ιωάννης και ο Ματθαίος και κάτω ο Μάρκος και ο Λουκάς (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

Στο αντιμήνσιο υπάρχουν οι εξής επιγραφές που δηλώνουν την χρήση του και της πληροφορίες κατασκευής και καθιέρωσής του. Αναλυτικότερα, εκτείνεται περιμετρικά η επιγραφή «ΘΥΣΙΑΣΤΗΡΙΟΝ ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΤΟΥ ΤΕΛΕΙΣΘΑΙ ΤΑΣ ΘΕΙΑΣ ΙΕΡΟΥΡΓΙΑΣ» (Εικόνα 13). Στο κάτω μέρος βρίσκονται οι πληροφορίες του αντικειμένου με τις εξής επιγραφές, στο κέντρο «ΚΑΘΙΕΡΩΘΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΑΘΗΝΩΝ Κ.Κ. ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ» και στα αριστερά «Τη εγκρίσει της Α. Πανιερότητος του Μητροπολίτου Αθηνών & Προέδρου της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της

Ελλάδος Κ.Κ. Θεοκλήτου». Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει στο ίδιο σημείο σφραγίδα μπλε μελανιού του Μητροπολίτου Αθηνών με το εθνόσημο της Βασιλευομένης Ελληνικής Δημοκρατίας». Στο δεξί μέρος υπάρχει η επιγραφή με τα στοιχεία της δημιουργίας του αντιμηνσίου «ΓΕΩΡΓ. Π. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ / Ιεροδιάκονος – Ιχνογράφος κ' Καλλιγράφος / Αθήνησι τη 26 Φεβρουαρίου / 1928» (Εικόνα 14).



Εικόνα 13. Η επιγραφή περιμετρικά του αντιμηνσίου (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).



Εικόνα 14. Οι επιγραφές κατά την δημιουργία και την καθιέρωση του αντιμηνσίου (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

Τέλος, οι κορνίζα όλης της σύνθεσης, στις τέσσερις γωνίες διακοσμείται με φυτικά μοτίβα και πιο συγκεκριμένα μετάλλια που στο κέντρο υπάρχουν σταυροί τύπου Μάλτας και γύρω του εκτυλίσσεται άμπελος (Εικόνα 15).



Εικόνα 15. Οι τέσσερις διακοσμητικές γωνίες του αντιμηνσίου με τα φυτικά μοτίβα (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

3.3 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΦΘΟΡΩΝ

Η περιγραφή των φθορών είναι κρίσιμη για την μετέπειτα χάραξη μιας ορθής στρατηγικής συντήρησης. Καθώς η περιγραφή των φθορών οδηγεί σαν επακόλουθο στην αναζήτηση των αιτιών που τις προκάλεσαν. Οι φθορές των αντικειμένων είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τη χρήση τους, τον χώρο που χρησιμοποιούνται καθώς και τη φύση των υλικών από τα οποία αποτελούνται. Και χωρίζονται σε μηχανικές, χημικές, βιολογικές φθορές.

ΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΦΘΟΡΕΣ

Οι μηχανικές φθορές προκαλούνται από τη χρήση του κάθε αντικειμένου και από φύση των υλικών του. Στο συγκεκριμένο αντικείμενο σε ότι αφορά τις μηχανικές φθορές εντοπίστηκαν τσακίσεις (Εικόνα 16), οι οποίες προέρχονται από το δίπλωμα του αντικειμένου κατά τη φύλαξή του ,αλλά και το βάρος που δέχεται όταν βρίσκεται κάτω από το Ευαγγέλιο. Οι τσακίσεις προκαλούν αποδυνάμωση των ινών και μπορούν να οδηγήσουν σε κάποια οπή. Επίσης εντοπίστηκαν σκισίματα (Εικόνα 17) και στις δύο όψεις του αντικειμένου κάτι που μπορεί να προκλήθηκε από τα διάφορα αντικείμενα που βρίσκονται πάνω στο αντιμήνσιο κατά τη χρήση του, όπως το ευαγγέλιο το δισκοπότηρο και άλλα. Τα σκισίματα αποτελούν εστίες άσκησης πίεσης και μπορούν να οδηγήσουν στην απώλεια υλικού ή τη συνέχιση της οπής. Τέλος υπάρχουν περιοχές που έχουν καεί (Εικόνα 18) στη μπροστινή όψη του αντικειμένου και πιθανόν προήλθαν από το θυμιατήρι κατά την ευλογία του ιερέα.



Εικόνα 16. Τσακίσεις στην επιφάνεια του αντιμήνσιου που προκλήθηκαν από την άσκηση πίεσης και το δίπλωμα (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).



Εικόνα 17. Λεπτομέρεια του αντιμηνσίου με εμφανή τα σκισίματα στο πίσω μέρος της φόδρας (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).



Εικόνα 18. Λεπτομέρεια του αντιμηνσίου με καψίματα στο πίσω μέρος της φόδρας (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

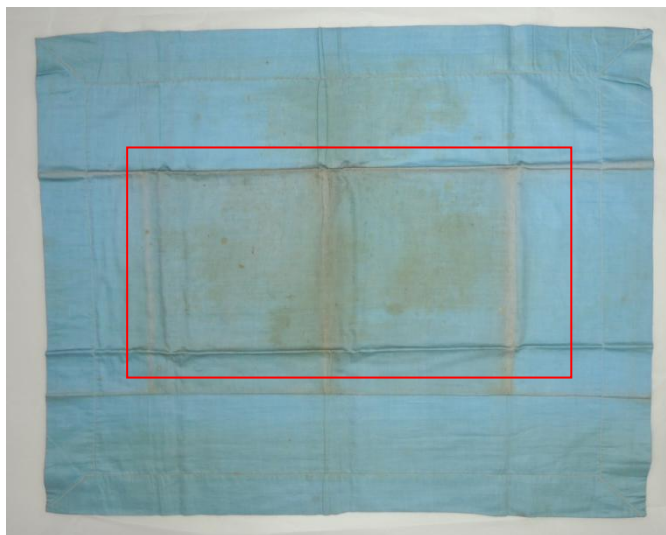
ΧΗΜΙΚΕΣ ΦΘΟΡΕΣ

Οι χημικές φθορές προκαλούνται από το περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται και από τα υλικά από τα οποία αποτελείται. Για παράδειγμα το συγκεκριμένο αντικείμενο το οποίο χρησιμοποιείται μέσα στην εκκλησία και σπάνια έξω. Σε αυτά τα περιβάλλοντα έχει υποστεί αποχρωματισμό και κιτρινίλες (Εικόνα 19), κάτι που προέκυψε από υποβάθμιση του αντικειμένου από την επαφή του με διάφορες επιφάνειες, όπως ένα ακατάλληλο ντουλάπι φύλαξης και το ευαγγέλιο και για αυτό το λόγο η φθορά αυτή εντοπίζεται στις πλευρές εκείνες του αντικειμένου που βρίσκονται από την εξωτερική πλευρά με τον τρόπο που διπλωνόταν (Εικόνα 20). Οι αποχρωματισμοί μπορούν να υποβαθμίσουν το αισθητικό αποτέλεσμα του αντικειμένου. Στο αντικείμενο υπάρχουν επίσης επικαθίσεις που μπορούν να προέρχονται από την αιθάλη των κεριών και άλλους αέριους ρύπους. Επίσης διακρίνονται λεκέδες από την σφραγίδα, οι οποίοι δεν κάνουν ορατή την αναγραφόμενη ημερομηνία (Εικόνα 21). Βρέθηκαν ακόμη κηλίδες χρώματος στην πίσω όψη, οι οποίες μπορούσαν να προέρχονται από κάποια εργασία βαψίματος. Τέλος, υπάρχουν κηλίδες από κεριά (Εικόνα 22) κυρίως στο πάνω μέρος του αντικειμένου της μπροστινής όψης οι οποίες προέρχονται

από διάφορα κεριά που υπάρχουν στην πάνω πλευρά της Αγίας Τράπεζας. Οι κηλίδες του κεριού είναι μια σημαντική φθορά καθώς μπορεί να προκαλέσει εκχύλιση ελαίων τα οποία να αλλοιώνουν την εμφάνιση του αντικειμένου, αλλά αφαιρούνται και δύσκολα.



Εικόνα 19. Λεπτομέρεια του πίσω μέρους του αντιμηνσίου με ορατά σημεία αποχρωματισμού θ στην φόδρα (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).



Εικόνα 20. Το πίσω μέρος του αντιμηνσίου, το οποίο έχει υποστεί μεγαλύτερη φθορά λόγω της αποθήκευσης (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).



Εικόνα 21. Λεπτομέρεια με κηλίδες από το μελάνι πάνω στην αναγραφόμενη χρονολογία (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).



Εικόνα 22. Λεπτομέρεια με κηλίδες από κερί στο πίσω μέρος της φόδρας (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

4. ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

4.1 Καταγραφή κατάστασης διατήρησης

Για την καλύτερη και πιο συγκεκριμένη ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση του αντικειμένου, καταγραφή φθορών, υλικών, χρωμάτων, σχεδίων κ.α., έγιναν μια σειρά από εργασίες. Έτσι όταν το υφασμάτινο αντικείμενο έφτασε στα χέρια των συντηρητών πήρα έναν αριθμό εισαγωγής, μια «ταυτότητα» για την ύπαρξη του μέσα στο εργαστήριο (Υ117). Ύστερα, πραγματοποιήθηκε μια γενική περιγραφή του έργου ως προς της διαστάσεις του (78,4x62,3εκ.), τα υλικά του και τις φθορές του.

Στην συνέχεια έγινε φωτογραφική αποτύπωση τόσο της κατάστασης διατήρησης του αντιμηνσίου, όσο και για την αποτύπωση των υλικών και των φθορών που έφερε. Η φωτογράφιση έγινε με φωτογραφική μηχανή τύπου “Nikon Coolpix P150” στο ορατό με πλάγιο τεχνητό φωτισμό. Για την καλύτερη και ακριβέστερη ταυτοποίηση του τρόπου ύφανση και παρουσίασης κάποιων φθορών έγινε φωτογράφιση με USB micro (Εικόνα 23),. Η ύπαρξη λεκέδων πάνω στις επιγραφές δυσκόλεψε την ερμηνεία των επιγραφών και έτσι έγινε παρατήρηση εκείνων των σημείων σε UV ακτινοβολία κάτι που βοήθησε και στην ταυτοποίηση των μελανιών (σύγχρονα βιομηχανικά).

Έπειτα έπρεπε να γίνει ταυτοποίηση των υλικών κατασκευής και πιο συγκεκριμένα των ινών της υφασμάτινης επιφάνειας. Έγινε, λοιπόν, δειγματοληψία από το πίσω μέρος του αντικειμένου (φόδρα), καθώς μόνο αυτό έδινε τη δυνατότητα δειγματοληψίας, με την ύπαρξη ελεύθερων ινών. Το δείγμα που πάρθηκε ταυτοποιήθηκε βιβλιογραφικά ύστερα από μικροσκοπική παρατήρηση σε στερεοσκόπιο σε μεγεθύνσεις (5x, 10x, 20x) και προέκυψε πως μάλλον είναι λινό (Εικόνα 24).



Εικόνα 23. Φωτογράφιση με USB Micro (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

4.2.1 ΔΟΚΙΜΕΣ ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΥ

Πριν την οποιαδήποτε επέμβαση έγιναν δοκιμές καθαρισμού, ώστε να εντοπιστεί η μέθοδος καθαρισμού με το καλύτερο αποτέλεσμα όσον αφορά το καθαρισμό του αντικειμένου, αλλά και τα υλικά ή τους διαλύτες που το επηρεάζουν αρνητικά. Οι δοκιμές περιλαμβάνουν δοκιμή όλων των υλικών που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για το καθαρισμό του αντικειμένου. Από τα μέσα του μηχανικού καθαρισμού μέχρι τους διαλύτες (Πίνακας 1)

Όνομα προς δοκιμή υλικού	Περιοχή εφαρμογής	Βαθμολόγηση από το 1-5 (5= άριστο)	Παρατηρήσεις
Πινέλο	Σε όλη την επιφάνεια	3	-
Museum Vac	Σε όλη την επιφάνεια	3	-
Σπόγγος Latex	Σε όλη την επιφάνεια	4	Δεν ήταν δυνατή η χρήση του στο κάμπο καθώς έφθειρε το τύπωμα
Νυστέρι	Σε κεριά και κηλίδες χρώματος	4	-
Προπανόλη	Σε όλη την επιφάνεια	1	Αφαίρεση χρώματος και τυπώματος από το κάμπο
Αιθανόλη	Σε όλη την επιφάνεια	1	Αφαίρεση χρώματος και τυπώματος από το κάμπο
Ακετόνη		1	Αφαίρεση χρώματος και τυπώματος από το κάμπο
White spirit	Σε όλη την επιφάνεια	3	Δεν ήταν δυνατή η χρήση της στο κάμπο
Απιονισμένο νερό	Σε όλη την επιφάνεια	2	Αφαίρεση χρώματος και τυπώματος από το κάμπο

Πίνακας 1. Πίνακας δοκιμών

4.2.2 Μηχανικός καθαρισμός

Ο μηχανικός καθαρισμός είναι η πρώτη σε σειρά επέμβαση που πραγματοποιείτε στο αντικείμενο και έχει ως σκοπό του την αφαίρεση με μηχανικό τρόπο των επικαθίσεων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση πραγματοποιήθηκε ο καθαρισμός με πινέλο και σκούπα Museum Vac σε όλη την επιφάνεια του αντικειμένου και στις δύο πλευρές του και αφαιρέθηκαν σκόνη και επικαθίσεις (Εικόνα 24). Στη συνέχεια έγινε αφαίρεση των κηλίδων κεριού και χρώματος με νυστέρι, ωστόσο η αφαίρεση δεν ήταν ολική καθώς έμεινε σημάδι από εναπόθεση λαδιού (Εικόνα 25). Τέλος όσον αφορά τον μηχανικό καθαρισμό χρησιμοποιήθηκε σπόγγος Latex σε όλη την επιφάνεια με πολύ καλά αποτελέσματα, αφού φαινόταν να αφαιρεί μεγάλη ποσότητα επικαθίσεων από το αντικείμενο χωρίς ωστόσο αισθητικό αποτέλεσμα (Εικόνα 26).



Εικόνα 24. Μηχανικός καθαρισμός επικαθίσεων με Museum vac και πινέλο (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).



Εικόνα 25. Αφαίρεση λεκέδων από κεριό με νυστέρι (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).



Εικόνα 26. Μηχανικός καθαρισμός με χρήση σπόγγου Latex (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

4.2.3 Χημικός Καθαρισμός

Ο χημικός καθαρισμός δεν ήταν αποτελεσματικός στο συγκεκριμένο αντικείμενο, καθώς όπως προαναφέρθηκε τα μελάνια ήταν υδατοδιαλυτά στο απιονισμένο νερό καθώς και όλους του διαλύτες που δοκιμάστηκαν. Το πρόβλημα εντοπιζόταν κυρίως στο τυπωμένο τμήμα του αντικειμένου καθώς η τύπωση φθειρόταν πολύ εύκολα, και για αυτό το λόγο δεν μπορούσε να ασκηθεί πάνω της καμία πίεση. Το τμήμα της φόδρας περάστηκε με white spirit στα σημεία όπου υπήρχαν κεριά (Εικόνα 27). Η διαδικασία είχε ως εξής:

- Τοποθέτηση melinex και στυπόχαρτου κάτω από το σημείο επέμβασης
- Εφαρμογή του white spirit με μπατονέτα στο σημείο
- Τοποθέτηση melinex πάνω από το σημείο εφαρμογής και προσθήκη βάρους
- Στέγνωμα του σημείου με πιστολάκι κρύου αέρα

Ο καθαρισμός με νερό ήταν δυνατός μόνο στο τμήμα της φόδρας και έτσι έγινε αφαίρεση ορισμένων επικαθίσεων με τη χρήση νερού και μπατονέτας

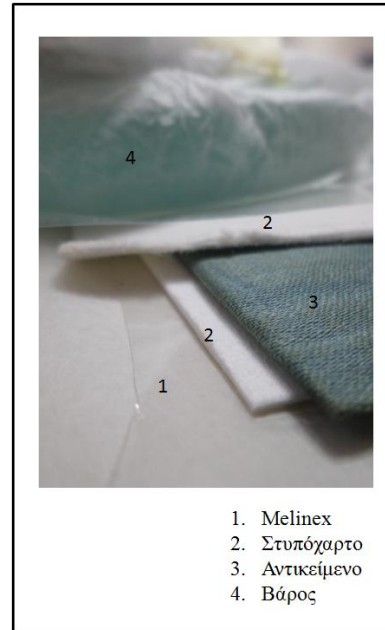


Εικόνα 27. Αφαίρεση κηλίδων κεριού με white spirit (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

4.2.4 Επεμβάσεις Συντήρησης

Οι επεμβάσεις συντήρησης είναι η ενέργεια που πραγματοποιείτε πάντα στο τέλος των εργασιών συντήρησης, αφού πρώτα έχει καθαριστεί το αντικείμενο. Οι επεμβάσεις συντήρησης του συγκεκριμένου αντικειμένου περιλάμβαναν την επιπεδοποίησή του με δύο τρόπους έναν υγρό και ένα στεγνό. Ο υγρός τρόπος επιπεδοποίησης (Εικόνα 28). πραγματοποιήθηκε σε τσακίσεις που υπήρχαν στη φόδρα, αλλά σε σημεία που δεν έρχονταν σε επαφή με το τυπωμένο τμήμα, η διαδικασία είχε ως εξής:

- Τοποθέτηση melinex και στυπόχαρτου κάτω από το σημείο εφαρμογής
- Επέμβαση με απιονισμένο νερό στο σημείο με τη χρήση πινέλου
- Τοποθέτηση στυπόχαρτου πάνω από το σημείο εφαρμογής
- Άσκηση πίεσης με το κόκκαλο βιβλιοδεσίας
- Και έπειτα τοποθέτηση βάρους



Εικόνα 28. Μέθοδος επιπεδοποίησης με βάρος (σάντουιτς) (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

Ο στεγνός τρόπος επιπεδοποίησης πραγματοποιήθηκε σε όλη την επιφάνεια του υλικού, καθώς όπως έχει υποθεί είχε μεγάλες τσακίσεις σε όλη του την επιφάνεια. Ο στεγνός τρόπος επιπεδοποίησης πραγματοποιήθηκε λόγω της υδατοδιαλυτότητας του αντικειμένου στο νερό. Η διαδικασία είχε ως εξής:

- Κάλυψη του αντικειμένου με αντιόξινο χαρτί
- Προσεχτικό τέντωμα του αντικειμένου, ώστε να υποχωρήσουν οι τσακίσεις
- Και τοποθέτηση βάρους σε όλη την επιφάνεια

Το αντικείμενο αφέθηκε κάτω από βάρος για διάστημα τριών εβδομάδων. Με πολύ καλά αποτελέσματα, αφού οι τσακίσεις υποχώρησαν σε μεγάλο βαθμό.

Οι επεμβάσεις συντήρησης που μπορούν να πραγματοποιηθούν εντός του εργαστηρίου σε διάστημα ενός ακαδημαϊκού εξαμήνου είναι περιορισμένες. Έτσι θα ακολουθήσουν

ορισμένες προτεινόμενες επεμβάσεις, οι οποίες υπό άλλες συνθήκες θα είχαν πραγματοποιηθεί. Προτείνεται η συνέχιση του μηχανικού καθαρισμού με σπόγγο Latex, ο οποίος έχει αποτελέσματα (Εικόνα 29), αλλά δεν υπήρχε ο απαραίτητος χρόνος για την ολοκλήρωσή του. Ακόμη μπορεί να συνεχιστεί η αναζήτηση διαλυτών οι οποίοι δεν θα προκαλούν φθορά στο αντικείμενο, ώστε να καθαριστεί σε βάθος και το τυπωμένο τμήμα του αντικειμένου.



Εικόνα 29. Το αποτέλεσμα της χρήσης σπόγγου Latex (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

6. ΕΚΘΕΣΗ & ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ

Η έκθεση και η αποθήκευση ενός αντικειμένου αποτελεί σημαντική διαδικασία, τόσο σημαντική όσο και οι εργασίες συντήρησης. Στο συγκεκριμένο υφασμάτινο αντικείμενο προτάθηκε η αποθήκευση με τη μέθοδο του ρολαρίσματος, ώστε να μην συνεχιστεί η καταστροφική για το αντικείμενο αποθήκευση με το δίπλωμα, το οποίο δημιουργούσε τσακίσεις (βλ. κεφ.3.3). Έτσι λοιπόν

επιλέχθηκε χάρτινο ρολό διαστάσεων που να υπερβαίνουν κατά δύο εκατοστά τις μέγιστες διαστάσεις του αντικειμένου σε μήκος. Αυτό το ρολό καλύφθηκε με αντιόξινο χαρτί¹⁴, ώστε να μην έρχεται το ακατάλληλο υλικό του ρολού σε επαφή με το συντηρημένο ύφασμα. Το ύφασμα με τη σειρά του, το οποίο έχει ως βάση άλλο αντιόξινο φύλλο ρολάρεται προσεχτικά στον κύλινδρο (Εικόνα 30, 31, 32). Στη περίπτωση που θέλει να δοθεί μια πιο επαγγελματική προσέγγιση στη συγκεκριμένη αποθήκευση προτείνεται η κάλυψη του ρολαρισμένου αντικειμένου με ύφασμα *Tyvek*¹⁵, του οποίου οι περισίσιες απολήξεις δένονται σε μορφή καραμέλας με ταινίες *Tyvek*. Για την αναγνώριση του αποθηκευμένου πλέον αντικειμένου θα μπορούσε να τοποθετηθεί φάκελος από *Melinex*¹⁶, ο οποίος θα περιείχε φωτογραφία του αντικειμένου και ο αριθμός καταγραφής. Τέλος αυτός ο φάκελος με τις πληροφορίες θα μπορούσε να στερεωθεί με *Αρχειακή Αυτοκόλλητη Ταινία διπλής όψης 3m 415*¹⁷, πάνω στην «καραμέλα».



Εικόνα 30. Τομή του κύλινδρου ρολαρίσματος (Καποδίστριας, Κεσίδης).



Εικόνα 31. Η διαδικασία του ρολαρίσματος (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

¹⁴ Καρύδης Χρ., 2006, σελ. 31

¹⁵ Ο.Π., σελ.32.

¹⁶ Ο. Π.

¹⁷ Ο. Π., σελ.33.

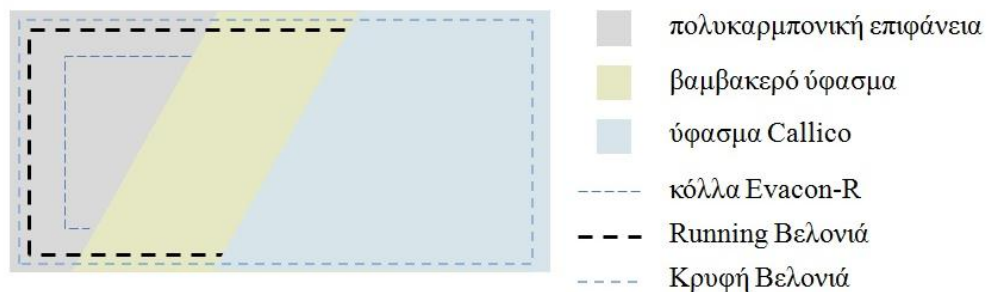


Εικόνα 32. Το ρολό με το αποθηκευμένο υφασμάτινο αντικείμενο (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

Όσον αφορά την έκθεση του αντικειμένου, προτείνεται μια συγκεκριμένη μεθοδολογία. Στην περίπτωση που το αντικείμενο θα τοποθετηθεί σε προθήκη θα πρέπει να συνοδεύεται από μια βάση που θα διαφυλάσσει την σταθερότητά του. Μια τέτοια βάση μπορεί να κατασκευαστεί από τα ακόλουθα υλικά:

- Πολυκαρμπονικό υλικό
- Βαμβακερό ύφασμα
- Ύφασμα *Calico*¹⁸
- Κόλλα *Evacon-R*¹⁹

Πάνω στην πολυκαρμπονική επιφάνεια κολλιέται τεντωμένο το βαμβακερό ύφασμα, με αρχειακή κόλλα *Evacon-R*[®]. Στη συνέχεια ράβεται με ραφή *running* το ένα ύφασμα (*Calico*) με το άλλο (βαμβακερό). Το κάτω μέρος επενδύεται με νέο βαμβακερό ύφασμα (*Calico*) (κρυφή ραφή, ώστε να κρυφτούν οι ακμές του προηγούμενου υφάσματος (Εικόνα 33)).

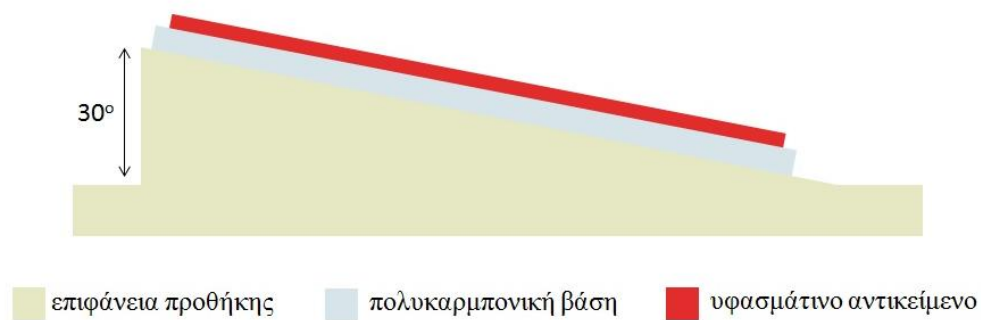


Εικόνα 33. Σχεδιάγραμμα μεθόδου επένδυσης πολυκαρμπονικού (Καποδίστριας, Κεσίδης).

¹⁸ Καρύδης Χρ., 2006, σελ. 31

¹⁹ www.insituconservation.com

Αυτή η βάση θα μπει μέσα στην προθήκη, κάτω από το υφασμάτινο αντικείμενο, ώστε να το προστατέψει και να έχει το ρόλο του υποστρώματος (Εικόνα 31).

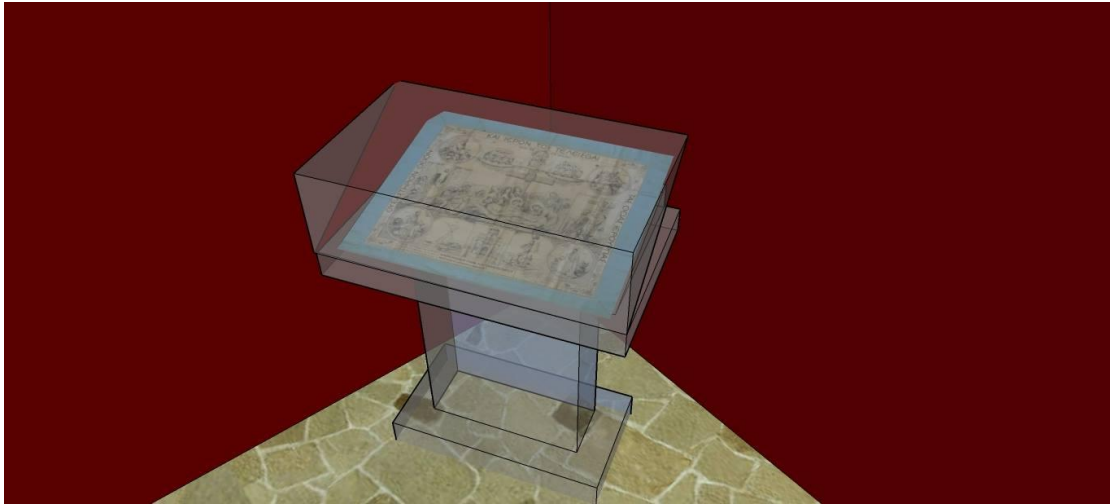


Εικόνα 34. Ψηφιακή αναπαράσταση τρόπου έκθεσης και θέσης του πολυκαρμπονικού υποστρώματος (Καποδίστριας, Κεσίδης).

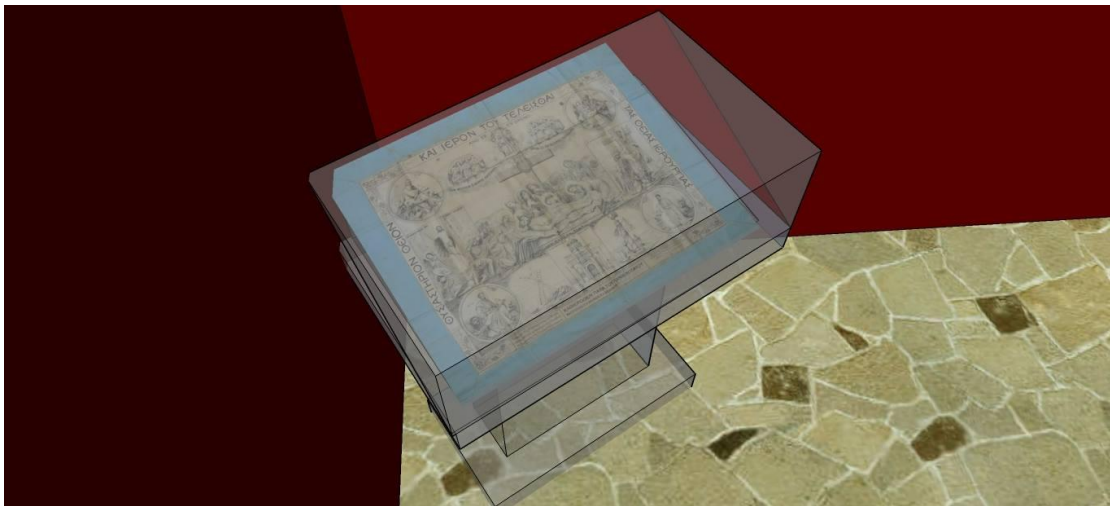
Για την καλύτερη ερμηνεία του τρόπου έκθεσης του αντιμηνσίου ακολουθήθηκε τριαδιάστατη επεξεργασία, ώστε να απεικονιστεί το αντικείμενο μέσα σε μουσειακό χώρο (Εικόνες 35, 36,37).



Εικόνα 35. Αντιμήνσιο σε χώρο έκθεσης (Καποδίστριας, Κεσίδης).



Εικόνα 36. Το αντιμνήσιο μέσα στην προθήκη (Καποδίστριας, Κεσίδης).



Εικόνα 37. Η θέα του αντιμνησίου, όπως την βλέπει ο επισκέπτης (Καποδίστριας, Κεσίδης).

7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όπως ήδη αναφέρθηκε και παραπάνω, η σημασία της διατήρησης τέτοιων εκκλησιαστικών και λειτουργικών αντικειμένων είναι υψίστης σημασίας. Βέβαια προκύπτει το δίλημμα του εάν πρέπει να καταπιάνονται οι συντηρητές με τέτοια αντικείμενα, αφού «η διακόσμηση που φέρουν, αλλά και ο ίδιος τους ο ρόλος, τα καθιστά φορείς μηνυμάτων και συμβολισμών [...]»²⁰. Πρέπει σε αυτό το σημείο να αναφερθεί, ότι τα αντικείμενα αυτά «είναι παγκοσμίως γνωστά όχι μόνο για την θεολογική τους αξία, αλλά και για την ύπαρξή τους ως έργα τέχνης με ιστορική και αρχαιολογική αξία»²¹.



Εικόνα 38. Το αντιμήνσιο μετά τις εργασίες συντήρησης (φωτογραφικό αρχείο φοιτητών).

²⁰ Καρύδης Χρ., 2006, σελ. 37

²¹ Ο. Π., σελ. 36

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Δελτίο Δεδομένων Υγιεινής & Ασφάλειας	
<p><u>Όνομασία:</u> White spirit (C9H10)</p> <p><u>Συνώνυμα:</u> Παράγωγο πετρελαίου</p>	<p><u>Φυσικές & Χημικές ιδιότητες:</u> PH:- Σημείο ζέσης: 160-200°C Σημείο ανάφλεξης: 40°C Αναφλεξιμότητα: εύφλεκτο, αυτοαναφλέγεται στους 240°C Εκρηκτικές ιδιότητες: 0.73-8% ο/ο</p>
<p><u>Επικινδυνότητα:</u> Ελαφρύς διαλύτης παραφινών, κυκλοπαραφινών και αρωματικών.</p>	<p><u>Τοξικότητα:</u> Οξεία τοξικότητα στα ψάρια LC50 (96 ώρες) 100mg/lit Daphnia EC50 (48 ώρες) 100mg/lit Άλγη EC50 (96ώρες) 100mg/lit Βακτήρια EC50 (6 ώρες) 100mg/lit</p>
<p><u>Έκθεση:</u> - TWA:- Μέγιστος χρόνος έκθεσης: παρατεταμένη και επαναλαμβανόμενη έκθεση μπορεί να προκαλέσει δερματίτιδα εξ' αιτίας των απολιπαντικών ιδιοτήτων του. Δεν είναι μεταλλαξιγόνο.</p>	<p><u>Χειρισμός & Αποθήκευση:</u> Εξασφαλίστε καλό αερισμό. Απομακρύνετε κάθε γυμνή φλόγα. Αποθηκεύετε τα δοχεία σε στεγασμένο, δροσερό(θερμοκρασία περιβάλλοντος έως 30°C) και καλά αεριζόμενο χώρο. Μακριά από πηγές ανάφλεξης.</p> <p><u>Μέτρα για καταπολέμηση πυρκαγιάς:</u> Κατάλληλα μέσα πυρόσβεσης: Χρησιμοποιείτε πυροσβεστήρες αφρού, νερό με καταιωνισμό, ξηρή</p>

	σκόνη, CO2, άμμο ή χώμα.
<p><u>Ατομική Προστασία/Πρώτες Βοήθειες:</u> <u>Αναπνευστική προστασία:</u> Σε περίπτωση ανεπαρκούς αερισμού ή ειδικού κινδύνου χρησιμοποιείτε κατάλληλα αναπνευστική συσκευή. <u>Προστασία χεριών:</u> Χρησιμοποιείτε κατάλληλα γάντια από PVC ή ελαστικό νιτριλίου. <u>Προστασία οφθαλμών:</u> Χρησιμοποιείτε κατάλληλα ειδικά γυαλιά. <u>Προστασία δέρματος:</u> Ρούχα εργασίας, παπούτσια ανθεκτικά στα χημικά. <u>Επαφή με τα μάτια:</u> Ξεπλύνετε αμέσως με άφθονο νερό, κρατώντας τα βλέφαρα ανοιχτά. <u>Επαφή με το δέρμα:</u> Αφαιρέστε αμέσως όλα τα ρούχα που έχουν μολυνθεί, πλυθείτε με άφθονο νερό και σαπούνι. <u>Αναπνοή:</u> Αν ο ασθενής έχει δυσκολία στην αναπνοή, να χορηγηθεί οξυγόνο από κατάλληλο πρόσωπο. Ζητήστε αμέσως ιατρική συμβουλή.</p>	<p><u>Μέτρα καταπολέμησης τυχαίας έκλυσης:</u> Αποφύγετε την επαφή με το δέρμα. Απομακρύνεται κάθε πηγή ανάφλεξης. Φροντίστε για τον επαρκή αερισμό και την εκκένωση του χώρου.</p> <p><u>Προστασία περιβάλλοντος:</u> Εμποδίστε την μόλυνση του εδάφους και των νερών καθώς και την είσοδο σε αποχετευτικούς και αρδευτικούς αγωγούς.</p> <p><u>Τρόπος καθαρισμού/συλλογής:</u> Απορροφήστε με άμμο, χώμα ή άλλα μη καίόμενα απορροφητικά υλικά για την συλλογή του υλικού που χύθηκε. Εμποδίστε το υγρό να εισέλθει στο σύστημα ύδρευσης γιατί υπάρχει κίνδυνος έκρηξης. Ξεπλύνετε την μολυσμένη περιοχή με πολύ νερό.</p>

Υπογραφή/Ημερομηνία:27/1/2015

Δελτίο Δεδομένων Υγιεινής & Ασφάλειας

<p><u>Όνομασία:</u> Acetone (CH₃COCH₃)</p> <p><u>Συνώνυμα:</u> Propanone, propanone 2, propan-2-ένας, διμεθυλική κετόνη, Β-ketopropane</p>	<p><u>Φυσικές & Χημικές ιδιότητες:</u> Ph: 7, Συγκέντρωση: 10.00g/l Σημείο τήξεως: -94,7 °C Σημείο βρασμού: 56°C Σημείο ανάφλεξης: -17°C Αναφλεξιμότητα: Πολύ εύφλεκτο Κατώτερο όριο έκρηξης: 2.5% (V) Ανώτερο όριο έκρηξης: 14.3% (V).</p>
<p><u>Επικινδυνότητα:-</u></p>	<p><u>Τοξικότητα:</u> Οξεία τοξικότητα από του στόματος LD50: 5.800mg/kg Οξεία τοξικότητα δια της εισπνοής LC50: 76mg/1.4h. Οξεία τοξικότητα δια του δέρματος LD50: >15.800 mg/kg.</p>
<p><u>Έκθεση:-</u> TWA:- Μέγιστος χρόνος έκθεσης:-</p>	<p><u>Χειρισμός & Αποθήκευση:</u> Πλένετε τα χέρια πριν τα διαλύματα και αμέσως μετά τον χειρισμό του προϊόντος. Όταν το χρησιμοποιείτε μη τρώτε, μην πίνετε και μην καπνίζετε. Διατηρήστε το μακριά από μη συμβατά υλικά.</p> <p><u>Μέτρα για καταπολέμηση πυρκαγιάς:</u> Απομακρύνετε όλες τις πηγές ανάφλεξης. Παγώστε τα δοχεία/ντεπόζιτα με δέσμη πεπιεσμένου νερού.</p>

<p><u>Ατομική Προστασία/Πρώτες Βοήθειες:1</u> Να φοράτε κατάλληλη προστασία για τα μάτια. Αν είναι πιθανή ή επανειλημμένη ή παρατεταμένη η δερματική έκθεση τότε φορέστε κατάλληλα γάντια ελεγμένα στο πρότυπο EN374 και παρέχετε στους εργαζόμενους προγράμματα δερματικής φροντίδας. Μεταφέρετε το θύμα στον καθαρό αέρα. Φέρετε τον παθόντα σε θέση ανάπαυσης και διατηρήστε τον ζεστά. Σε περίπτωση αναισθησίας γυρίστε τον ασθενή σε θέση ανάπαυσης στο πλάι και συμβουλευθείτε τον γιατρό.</p>	<p><u>Μέτρα καταπολέμησης τυχαίας έκλυσης:</u> Απομακρύνετε τα πρόσωπα και παραμείνετε από την πλευρά που ο άνεμος απομακρύνει τη διαρροή από εσάς. Χρησιμοποιήστε προσωπική ενδυμασία προστασίας.</p> <p><u>Προστασία περιβάλλοντος:</u> Απαγορεύεται η διοχέτευση στο περιβάλλον. Λάβετε μέτρα, έτσι ώστε το προϊόν να μη διοχετευθεί σε αποχετεύσεις. Προσέξτε τον κίνδυνο έκρηξης.</p> <p><u>Τρόπος καθαρισμού/συλλογής:</u> Λάβετε μέτρα καλού εξαερισμού, ιδίως σε κλειστούς χώρους. Μεγάλες διαρροές πρέπει να συλλέγονται μηχανικά προς διάθεση (απομάκρυνση με αντλία). Το προϊόν εξατμίζεται εύκολα.</p>

Υπογραφή/Ημερομηνία:27/1/2015

Δελτίο Δεδομένων Υγιεινής & Ασφάλειας

<p><u>Όνομασία:</u> Αιθανόλη</p> <p>C₂H₅OH</p> <p><u>Συνώνυμα:</u> Αιθυλική αλκοόλη</p>	<p><u>Φυσικές & Χημικές ιδιότητες:</u> Μορφή: υγρό</p> <p>Χρώμα: διαφανές</p> <p>Οσμή: αντίστοιχη οινόπνευμάτων</p> <p>· Μεταβολή της ύλης.</p> <p>Σημείο τήξεως/όρια ρευστοποίησης: -114.5 °C (αιθανόλη)</p> <p>Σημείο ζέσεως/όρια ζέσεως: 78 °C (αιθανόλη)</p> <p>· Σημείο αναφλέξεως: 13 °C (αιθανόλη)</p> <p>· Θερμοκρασία αναφλέξεως: 425.0 °C (αιθανόλη)</p> <p>· Κίνδυνος εκρήξεως: Δεν υφίσταται κίνδυνος εκρήξεως του προϊόντος, όμως είναι δυνατόν να σχηματιστούν επικίνδυνα εκρηκτικά μείγματα ατμού/αέρα.</p> <p>· Όρια κινδύνου εκρήξεως:</p> <p>κατώτερα: 3.5 % όγκου (αιθανόλη)</p> <p>ανώτερα: 15.0 % όγκου (αιθανόλη)</p> <p>· Πίεση ατμού: 59.0 hPa (20°C, αιθανόλη)</p> <p>· Πυκνότητα: 0.8 γρ./εκ.³ (αιθανόλη)</p> <p>· Πυκνότητα ατμών 1.6 γρ./εκ.³ (αιθανόλη, αέρας=1)</p> <p>· Διαλυτότητα σε / αναμείξιμον με νερό: αναμειγνύεται πλήρως</p> <p>· Τιμή pH: μη χρησιμοποιήσιμο</p> <p>· Συντελεστής διανομής (n-Octanol/H₂O) -</p>
---	---

	0.32 (αιθανόλη)
<u>Επικινδυνότητα :</u>	<u>Τοξικότητα:</u> · Κίνδυνος άμεσης τοξικότητας
<u>Έκθεση :</u> Φροντίστε για τον καλό εξαερισμό/απορρόφηση του αέρα στο τόπο εργασίας TWA: 1900 mg/μ. ³ , 1000 ppm Μέγιστος χρόνος έκθεσης : -	<u>Χειρισμός & Αποθήκευση:</u> · Χειρισμός: · Οδηγίες για την ασφαλή χρήση: Φροντίστε για τον καλό εξαερισμό/απορρόφηση του αέρα στο τόπο εργασίας. · Οδηγίες για τον τρόπο προστασίας κατά της πυρκαϊάς και έκρηξης: Μακριά από πηγές αναφλέξεως - Απαγορεύεται το κάπνισμα. Να πέρνετε προστατευτικά μέτρα έναντι ηλεκτροστατικών εκκενώσεων. · Εναποθήκευση: · Αξιώσεις ως προς τα περιβλήματα και τις αποθήκες: Να διατηρείται στο ψυγείο (2- 8°C). · Υποδείξεις συναποθήκευσης: Διατηρείται χωριστά από οξειδωτικές ουσίες. Διατηρείται χωριστά από αναγωγικά μέσα. · Περαιτέρω δηλώσεις για τους όρους εναποθήκευσης: Να διατηρείται σε καλά κλεισμένο δοχείο. Να αποθηκεύεται στις καλά κλεισμένες μορφές του, σε δροσερό και ξηρό μέρος. Να προστατεύεται από τη ζέστη και την άμεση επίδραση του ήλιου.

	<p><u>Μέτρα για καταπολέμηση πυρκαγιάς:</u> Κατάλληλα πυροσβεστικά μέσα.</p> <p>CO₂, πυροσβεστική σκόνη ή εκτίναξη νερού υψηλής πίεσης. Καταπολέμηση πυρκαϊάς μεγάλων διαστάσεων</p> <p>με εκτίναξη νερού υψηλής πίεσης ή με αφρό ανθεκτικό στο οινόπνευμα.</p> <p>· Ειδικός προστατευτικός εξοπλισμός:</p> <p>Χρησιμοποιείτε μία οποιαδήποτε αναπνευστική συσκευή.</p> <p>Φορέστε απολύτως προστατευτικά ενδύματα.</p>
<p><u>Ατομική Προστασία /Πρώτες Βοήθειες:</u> Ατομικός εξοπλισμός προστασίας:</p> <p>· Γενικά μέτρα προστασίας και υγιεινής:</p> <p>Να πλένετε τα χέρια προ του διαλείμματος και στο τέλος της αργασίας.</p> <p>· Προστασία για την αναπνοή: Δεν είναι απαραίτητο</p> <p>· Προστασία για τα χέρια:</p> <p>Το υλικό των γαντιών θα πρέπει να είναι αδιαπερατό και ανθεκτικό έναντι του προϊόντος / του υλικού / του παρασκευάσματος.</p> <p>Λόγω μη πραγματοποίησης δοκιμών δεν μπορεί να προταθεί κανένα υλικό γαντιών για το προϊόν / το παρασκεύασμα / το χημικό μείγμα.</p> <p>Επιλέξτε το υλικό του γαντιού</p>	<p><u>Μέτρα καταπολέμησης τυχαίας έκλυσης:</u> Μέτρα προστασίας για τον άνθρωπο:</p> <p>Χρησιμοποιείτε προστατευτικό εξοπλισμό. Απομακρύνετε τα απροστάτευτα πρόσωπα.</p> <p><u>Προστασία περιβάλλοντος:</u> · Μέτρα προστασίας περιβάλλοντος:</p> <p>Αραιώνεται με πολύ νερό.</p> <p>Μην το αδειάζετε στην αποχέτευση και επιφάνειες υδάτων. Δεν πρέπει να διεισδύσει στα γήινα νερά.</p>

<p>λαμβάνοντας υπ' όψη τους χρόνους διέλευσης, το βαθμό διαπερατότητας και την υποβάθμιση.</p> <ul style="list-style-type: none"> · Υλικό γαντιών <p>Η επιλογή του κατάλληλου γαντιού δεν εξαρτάται μόνον από το υλικό, αλλά και τα επιπλέον χαρακτηριστικά ποιότητας, τα οποία διαφέρουν ανάλογα με τον κατασκευαστή. Επειδή το προϊόν είναι στην ουσία ένα παρασκεύασμα που αποτελείται από περισσότερα συστατικά δεν μπορεί να εξακριβωθεί η ανθεκτικότητα του υλικού κατασκευής των γαντιών και θα πρέπει να ελεγχθούν πριν από τη χρήση.</p> <ul style="list-style-type: none"> · Χρόνος διείσδυσης του υλικού γαντιών <p>Ο ακριβής χρόνος διέλευσης ανακοινώνεται από τον κατασκευαστή των προστατευτικών γαντιών και θα πρέπει να τηρείται πάντοτε.</p> <ul style="list-style-type: none"> · Προστασία για τα μάτια: Προστατευτικά γυαλιά απολύτως εφαρμοστά. 	<p><u>Τρόπος καθαρισμού /συλλογής:</u>· Τρόπος καθαρισμού/συλλογής:</p> <p>Συλλέγεται με συνδεδετικά υλικά υγρών. (άμμο, εναποθέσεις πυρολίθου, συνδεδετικά οξέων, συνδεδετικά γενικώς, πριονόσκονη).</p>
---	---

Υπογραφή/Ημερομηνία: 27/1/2015

Δελτίο Δεδομένων Υγιεινής & Ασφάλειας	
<p><u>Όνομασία:</u> Προπανάλη 2</p> <p><u>Συνώνυμα:</u> Ισοπροπανάλη, δευτ-προπυλ αλκοόλη , ισοπροπυλική αλκοόλη .</p>	<p><u>Φυσικές & Χημικές ιδιότητες:</u> Υγρό , άχρωμο, οσμή αλκοόλ , πίεση ατμού 2,1 , σημείο βρασμού 82 βαθμοί c , σημείο τήξης / πήξης -88c , θερμοκρασία αυτοανάφλεξης 399c (750,20 F) , ειδικό βάρος / πυκνότητα 0,7850 , μοριακός τύπος C3H8O, μοριακό βάρος 60.90</p>
<p><u>Επικινδυνότητα :</u></p>	<p><u>Τοξικότητα:</u> Καρκινογένεση , τερατογένεση, επιδημιολογία , επιδράσεις στην αναπαραγωγή , νευροτοξικότητα</p>
<p><u>Έκθεση :</u> TWA: 400 ppm , 980mg/m³ Μέγιστος χρόνος έκθεσης :</p>	<p><u>Χειρισμός & Αποθήκευση:</u> Πλύσιμο καλό μετά το χειρισμό. Αποφυγή με μάτια , δέρμα και ρούχα . Αποφυγή από εισπνοή ατμών . Μακριά από θερμότητα , σπινθήρες και φλόγα . Φυλάσσεται σε ερμητικά κλειστό δοχείο. Φύλαξη σε δροσερό, ξηρό και καλά αεριζόμενο χώρο μακριά από ασύμβατες ουσίες .</p> <p><u>Μέτρα για καταπολέμηση πυρκαγιάς:</u> Οι πυροσβεστήρες πρέπει να κατάλληλη προστατευτική εξάρτηση και αυτοδύναμη αναπνευστική συσκευή με μάσκα ολόκληρου προσώπου .</p>
<p><u>Ατομική Προστασία /Πρώτες Βοήθειες:</u></p> <p>Στα μάτια προστατευτικά γυαλιά , κατάλληλα προστατευτικά γάντια , κατάλληλος προστατευτικός ρουχισμός . Και τέλος ένα κατάλληλο προστατευτικό πρόγραμμα αναπνευστικής προστασίας που να ανταποκρίνεται 29 της OSHA CFR 1910,134 και ANSI Z88.2 .</p> <p>Σε Μάτια: Σε περίπτωση επαφής, ξεπλύνετε αμέσως τα μάτια με άφθονο νερό για τουλάχιστον 15 λεπτά.Αναζητήστε ιατρική βοήθεια.</p> <p>Δέρμα: Σε περίπτωση επαφής, ξεπλύνετε το δέρμα με άφθονο νερό. Αφαιρέστε το μολυσμένο ρουχισμό και υποδήματα. Ζητήστε ιατρική βοήθεια εάν ο ερεθισμός επιμένει και αναπτύσσεται. Πλύνετε τα ρούχα πριν τα</p>	<p><u>Μέτρα καταπολέμησης τυχαίας έκλυσης:</u></p> <p><u>Προστασία περιβάλλοντος:</u> Δεν υπάρχουν πληροφορίες .</p> <p><u>Τρόπος καθαρισμού /συλλογής:</u></p>

<p>Ξαναχρησιμοποιήσετε.</p> <p>Κατάποση: Δυνατότητα αναρρόφησης σε περίπτωση κατάποσης. Αναζητήστε ιατρική βοήθεια αμέσως. Μην προκαλείτε εμετό, εκτός εάν σχετικές οδηγίες από ιατρικό προσωπικό. Ποτέ μη δίνετε τίποτα από το στόμα σε αναισθητο άτομο.</p> <p>Εισπνοή: Σε περίπτωση εισπνοής, μεταφέρετε στον καθαρό αέρα. Εάν δεν αναπνέει, χορηγήστε τεχνητή αναπνοή. Αν η αναπνοή είναι δύσκολη, δώστε οξυγόνο. Αναζητήστε ιατρική βοήθεια.</p> <p>Σημειώσεις για τον γιατρό: Ούρα δοκιμή ακετόνης μπορεί να είναι χρήσιμη στη διάγνωση. Αιμοκάθαρση θα πρέπει να θεωρείται σε σοβαρή δηλητηρίαση. Αντιμετωπίστε συμπτωματικά και υποστηρικτικά.</p>	
---	--

Υπογραφή/Ημερομηνία: 27/1/2015

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- «Θησαυροί του Αγίου Όρους», 1997, Ιερά Κοινότητα του Αγίου Όρους και ο Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης «Θεσσαλονίκη 1997», Θεσσαλονίκη.
- Βογιατζή (?) «*Ιεροτελεστικόν*», Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας Εκκλησίας της Ελλάδος.
- Καρύδης, Χρ., 2006, «*Εισαγωγή στην προληπτική συντήρηση των υφασμάτων των έργων τέχνης*», Αθήνα, Εκδόσεις Futura.
- Κονόμος, Ντ., 1979, «*Ζάκυνθος, Ύπαιθρος Χώρα*», τόμος δεύτερος, Αθήνα.

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

- IN SITU Museum and Archive services, [www.insituconservation.com, (ανάκτηση: 28.1.2015)].
- «Θεόκλητος (1902-17, 1920-22)», (Ιουλίου 2012), [Ιστολόγιο: *Αρχαία Ελληνικής Βιογραφίας 1830-2010*: <http://bioarchive.blogspot.gr/2012/06/1902-17-1920-22.html> (ανάκτηση: 28.1.2015)].
- Πρωτοπρεσβύτερος Πυτιρίνης Χρήστος «Τα άμφια της Αγίας Τραπέζης» [http://www.patirxristos.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1585:2012-03-17-19-22-16&catid=258:2012-05-08-20-56-50&Itemid=417 (ανάκτηση: 28.1.2015)]
- «Χαλκογραφία», [Ιστοσελίδα *Αννιτσάκης*: (ανάκτηση: 28.1.2015) http://www.annitsakis.info/xaraktiki_texni/xalkografia.html].`

ΠΗΓΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Επεξεργασία σχεδιαγραμμάτων σε πρόγραμμα Η/Υ “GIMP 2”.
- Επεξεργασία τρισδιάστατης απεικόνισης σε πρόγραμμα Η/Υ “Sketch up”.
- «Θησαυροί του Αγίου Όρους», 1997, Ιερά Κοινότητα του Αγίου Όρους και ο Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης «Θεσσαλονίκη 1997», Θεσσαλονίκη.
- Φωτογραφικό αρχείο φοιτητών κατά το εργαστηριακό μάθημα «Συντήρηση Υφάσματος II», κατά το πρώτο εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2014-2015, λήψη με ψηφιακή μηχανή Nikon Coolpix P150.

